

Romaani ja monitieteisen tutkimuksen mieli

Matti Hyvärinen, Eriikka Oinonen ja Tiina Saari (toim.): *Hajoava perhe. Romaani monitieteisen tutkimuksen välineenä*. Vastapaino 2015.

Aino-Maija Lahtinen: *Mieli ja romaani. Paul Auster mielen kuvaajana*. Helsingin psykoteraapiayhdistys 2016.

Kaunokirjallisuus taipuu sellaisiin ihmismielen esittämisen tapoihin, joihin muut puhutavat eivät helpposti yllä. Kaikessa rikkaudessaan fiktio tekee sellaisia asioita, joissa tieteen diskurssit ovat huonompia, yksinkertaistavia ja rajoittavia. Nämä ovat keskeisiä huomioita, joista molemmat tässä arvioivat teokset motivoituvat. *Hajoava perhe* (HP) -teoksessa esitetään yksitoista näkökulmaa Ian McEwanin (2007) *Rannalla* -teokseen ja takakansitekstissä tiivistetään, että kirja on tarkoitettu oppaaksi kaunokirjallisuuden käyttämiseen eri tieteenalojen tutkimuksessa. Kirjan artikkeleissa luetaan ja teoretisoidaan teosta yhteiskuntatieteiden, historian tutkimuksen ja kirjallisuudentutkimuksen näkökulmista. Juuri tämä monitieteisyys ja paikoin tahallisen villi luenta tekevät *Hajoavasta perheestä* erityisen inspiroivan lukukokemuksen.

Aino-Maija Lahtisen *Mieli ja romaani* (M&R) tutkii romaani-kirjallisuuden antia ihmismielen kuvaamisessa ja mielen ymmärtämisessä. Teos keskittyy Paul Austerin tuotantoon ja lähemmin hänen kolmeen teokseensa mielen

näkökulmasta. Mieli on aidosti monitieteinen kysymys, ja sen teos mukavasti osoittaa. Lahtisen lähestymistavassa kirjallisuuden tutkimus, psykoanalyysi ja filosofia leikkaavat.

Mieli on nimenomaan se keskeinen idea, joka saa lukemaan näitä teoksia yhdessä. Matti Hyvärinen (HP, 263) nostaa esille, kuinka kirjallisuudentutkijat ja filosofit puhuvat laajasti ja kiinnostavasti ihmisen mielestä, sen esittämisestä ja ymmärtämisestä, kun sen sijaan sosiaalitieteilijöille mielen käsite näyttäisi olevan lähes tabu. Näin siitä huolimatta, että kirjallinen fiktio on jo vuosisatojen ajan toiminut ihmisen mielen toiminnan ja sen sisältöjen kuvaajana. Hyvärinen korostaa, että myös sosiaalitieteilijöiden olisi hyödyllistä ajatella, että fiktio seurauksineen on todellista, sillä juuri fiktiosta me ihmiset saamme kuvia, sanoitusta ja pitkälle vietyjä esimerkkejä toisen ihmisen mielen toiminnasta. (HP, 263.)

Romaanin mielet

Mielen kuvaamisen, tutkimisen ja ymmärtämisen kannalta (hyvä) fiktio on esitysmuodoltaan ainutlaatuinen. Kirjallisuuden ja tieteellisen tutkimuksen päämäärät ovat erilaisia, mutta mielen ymmärtämisen kannalta niitä voidaan pitää toisiaan tukevana. Voidaan jopa ajatella, että taide ja tiede ovat yhtä vakavasti otettavia tutkimisen ja tietämisen tapoja (Goodman 1978; M&R, 48). Molemmissa teoksissa osoitetaan, miten mielen tutkimisessa kirjallisuus saattaa olla monipuolisempaa kuin tiede, sillä symbolinen esittämisen muoto kuljettaa erilaisia tietämisen tapoja. Kuvitteelliset mielet voivat olla tutkimuksen resurssi, sillä kuvitteellisten ja todellisten mielen välillä on usein sellaista samuutta, että vuoropuhelu käy mahdolliseksi.

Romaanilla on episteemistä, tietämistä lisäävää voimaa, joka auttaa mielen ilmiöiden ymmärtämistä. Kun ihmisten älyllinen ja

emotionaalinen horisontti laajenee, voi oppia uusia asioita. Lahtinen tosin muistuttaa, että kaunokirjallisuuden tehtävä ei ole opettaa eivätkä kirjailijat ole opettajia, mutta silti romaanista voi oppia (M&R, 33). Kumpikin teokset painottavat, että kaunokirjallisuutta olisi syytä käyttää nykyistä enemmän opetuksessa. *Hajoavassa perheessä* kiinnostus kaunokirjallisuuteen on korostuneen metodologista, kun taas *Mieli ja romaani* -teos inspiroituu psykoanalyttisesta ajattelusta ja erityisesti siitä, miten mieli rakentuu kerroksista, suhteista ja voimista.

Lähtökohtaisesti vain ihmisellä itsellään on pääsy omaan mieleensä ja vain hän itse voi arvioida, miltä kokemukset tuntuvat ja miten ne häneen vaikuttavat (M&R, 41). Mutta läpinäkymättömiä mielet eivät silti ole, sillä jos näin olisi, sosiaalinen elämä kävisi mahdottomaksi. Yksilön elämä ja valinnat ovat aina suhteessa muihin ihmisiin, sosiaalisiin rakenteisiin, kulttuurisiin ja sosiaalisiin normeihin (Oinonen, HP, 70). Meillä on kyky kuvitella, paremmin tai huonommin, mitä toisen mielessä liikkuu. Niin romaanissa kuin myös oikeassa elämässä olemme vuorovaikutuksen, tulkinnan ja ymmärtämisen armoilla. Tässä suhteessa sosiaalisen mielen (Palmer 2010; Hyvärinen, HP, 271) käsite on kiinnostava, ja sen voi ymmärtää eräänlaiseksi mielten väliseksi yksiköksi. Fiktiossa tämä mielten välisyys muuttuu vielä entistäkin kiinnostavammaksi, kun mieli ei koske vain erillisiä yksilöitä, vaan se on usein sosiaalinen ja jaettu ilmiö (Palmer 2004; Hyvärinen, HP, 266).

Arkiymmärrys on tulkintojemme resurssi. Emme tee tulkintoja umpiossa, kulttuuristen ja sosiaalisten käytäntöjen tavoittamattomissa, vaan asiat ovat kulttuurisesti jaettuina. Toimimme erilaisten käsikirjoitusten varassa, ja nämä tulevat meille tutuiksi jo varhaisesta lapsuudesta lähtien. Ilmiöön viitataan usein *kansanpsykologian*

käsitteellä. Sen varassa osaamme kohtalaisen spontaanisti tulkita ihmisten käyttäytymistä heidän ajatustensa, tunteidensa, uskomustensa ja halujensa avulla. Ilman tällaisia resursseja taitaisimme olla mielettömiä.

Myös ristiriidat ja epäjärjestyks kuuluvat mielen maailmoinhin (M&R, 38) ja kaunokirjallisuudella on erityiset mahdollisuudet saada epäjärjestyksen tolkkua. Auster on tästä loistava esimerkki. Niin kuin monia jälkimoderneja kirjailijoita, myös Austeria kiinnostaa ihmisen maailmassa olemisen tapa ja se, miten ylipäänsä voimme tietää ja puhua toisesta ihmisestä (M&R, 64). Olemassaolo on Austerille mysteeri, johon kutoituvat kuvitteellisten maailmojen monitasoisuus ja ristiriitaisuus, muuntuvat minuudet ja sattumanvaraisuudet (M&R, 36). Mutta onneksi emme lukiessamme joudu eksyksiin, sillä käytämme hyväksi tosielämän skeemoja, joiden avulla ymmärrämme kertomuksia (Fludernik 2003; Aaltonen, HP, 212–213). Tämä perustuu siihen, että romaani puhuu sellaisella kielellä, sanoilla ja kuvilla, jotka ilmentävät ihmisten tavanomaisia kokemuksia, ja näihin samoihin tukeudumme myös omissa vuorovaikutuskäytännöissämme.

Kielellä on tärkeä merkitys mielen rakentumisessa ja inhimillisessä kokemuksessa. Kieli organoi ihmisen suhdetta maailmaan samoin kuin ihmisen suhdetta itseensä. Ilman kieltä emme voisi haaveilla, kuvitella, keksiä tarinoita tai tehdä tutkimusta. Austerin tutkielma muistamisesta ja unoh-tamisesta, *Matkoja kirjoittajakamiossa*, on tästä huikea esimerkki. Mieli ja muisti ovat tiloja, joissa ajatus matkustaa. Teos esittää päähenkilön (eli kirjailijan itsensä) mielessä liikkuvia havaintoja, ajatuksia, muistoja, kuvitelmia, pelkoja ja toiveita (M&R, 94). Tekstissä mieli muuttuu huoneeksi, joka ei tottele ja vilistää sekavien haamujen seassa. Käy ilmi, että ihminen tarvitsee kielen, nimiä ja käsitteitä, jotta voi tunnistaa ja järjestää

mielensä sisältöä. Tunteille, mielikuville ja asioille luodaan kieli (M&R, 123). Vastaavasti asiat, joille ei ole sanoja, eivät myöskään ole olemassa. Asiat on nimettävä. *Yksinäisyyden äärellä* -teoksessa Auster sanoo joutuneensa rakentamaan isänsä olemattomuuden kuvaamiseksi jopa uuden sanaston ja kieliopin. Lahtisen Auster-tulkinnat ovat hienoa luettavaa myös austerinsa lukeneille.

Asioiden nimeäminen, puheeksi ottaminen ja pohtiminen ovat sekä *Hajoavan perheen* että *Mieli ja romaani* -teoksen keskeistä ja hyvin inspiroivaa sisältöä. Lukija vakuuttuu, että kaunokirjallisuus voi sanoittaa ja tuoda näkyville sellaisia todellisuuden puolia, jotka harvoin tulevat yhtä pistävästi havainnon ulottuville. Kummatkin kirjat tarjoavat tästä esimerkkejä ja pohdintoja, ja tekevät niistä lukijalle uudella tavalla merkityksellisiä. Kirjoissa on myös monia yhteisiä, leikkaavia teemoja. Tällaisia ovat esimerkiksi vaikeneminen ja puhumisen hankaluus, häpeä, yksinäisyys, poissaolo, ihmismielten dramaattinen erillisuus ja toisen ihmisen ymmärtämisen vaikeus. Näitä kaikkia teemoja on mahdollista lukea myös tutkimisen näkökulmasta – emotionaalisella, älyllisellä ja pohtivalla otteella.

Fiktiiviset tekstit aineistoina

Laura Karttunen (HP, 142) kirjoittaa, että kirjallisuustieteen näkökulmasta romaanin käyttö tutkimusaineistona on kyseenlaista vain silloin, jos kirjallisuutta pidetään objektiivisena ja läpinäkyvänä dokumenttina todellisuudesta ja jätetään huomiotta sen moninkertainen välittyneisyys.

Luonnolliseen aineistoon verrattuna kaunokirjallisuuden hahmot ovat romaanin osasia ja ne on tarkoituksellisesti rakennettu vaikuttamaan lukijaan tietyllä tavalla. Tämä liittyy henkilöhahmojen synteettiseen ulottuvuuteen, keinoteokoisuuteen, jolla kirjailija luo draamaa ja käänteitä. Tämän ohella henkilöhahmoilla on mimeettinen puolensa, joka tekee hahmoista

realistisia ja ihmisen kaltaisia. Kirjallisuuden hahmot voivat toimia myös joidenkin suurempien yleisinhimillisten teemojen, kuten vaikkapa yhteiskunnallisten ilmiöiden puolestapuhujina, ja silloin puhutaan temaattisesta ulottuvuudesta. (HP, 142.)

Näitä kirjallisuustieteen käyttämiä teknisiä termejä voisi hyvin käyttää avuksi myös laadullisten aineistojen analyysissa. Sitä paitsi temaattinen ulottuvuus näyttää toisinaan kannattelevan laadullisen analyysin tekijää ja tutkimuksessa se saattaa tulla esille tietynlaisena tendenssimäisyytenä, jota tutkija (ehkä huomaamattaan) alleviivaa (ks. Salo 2015, 183–186).

Hajoava perhe paikantaa tutkimuksenteon ja fiktiivisen tekstin leikkauskohtia, mahdollisuuksia ja ongelmapaikkoja varsin osuvasti. Fiktiivisten aineistojen eduksi luetaan muun muassa se, että hyvin henkilökohtaiset ongelmat voidaan ottaa puheeksi ja analyysin kohteeksi ilman, että henkilöiden intimitteettiä loukattaisiin (Hyvärinen, HP, 13). *Rannalla*-teos käy tässä hyvin esimerkistä, kun siinä puretaan vastavihihtyn avioparin häyön tapahtumia, pettymyksiä, katkeraa riitaa ja suhteen hajoamista. Eikä päähenkilöiden seksuaalisten ongelmien käsitteleminen loukkaa heidän yksityisyyttään.

Romaanin lukijoina saamme myös enemmän tietoa kuin mihin meillä koskaan on mahdollisuus vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Sama havainto pätee tutkimustyöhön ja esimerkiksi haastatteluaineistojen analyysiin (Aro, HP, 100). Fiktio voi edelleen tehdä lukijalle joistakin vieraista tosielämän ilmiöistä olemassa olevia, vaikka hän ei niitä omassa elämässään kohtaisi. Näin esimerkiksi *Rannalla* -teoksessa kuvattu Edwardin äidin aivovamma ja kuvaus siitä, millaista arkea aivovamman kanssa eletään, voi olla opettavaista. Fiktiolla on monessa mielessä opettavaa ja kasvattavaa potentiaalia (Aaltonen, HP, 228).

Romaanien henkilöt voivat olla myös tunnekasvatuksen toimijoi-

ta, kuten Jari Aro (HP, 121) pohtii. Hän kuitenkin varoittaa, että psykologinen romaani ei ole kattava tunteiden sosiologian oppikirja, vaikka se voi kyllä kertoa vaikuttavia tarinoita siitä, mitä ja miten me ihmisinä tunteita koemme. Toisaalta ymmärrys siitä, millaiset tunteet ja käyttäytymistavat ovat mahdollisia, ymmärrettäviä, hyväksyttäviä ja paheksuttavia voi lukiessa lisääntyä (Aro, HP, 124). *Hajoavan perheen* kirjoittajat eivät tuo omia kokemuksiaan tulkintoihinsa, mutta Juha Suoranta tekee sympaattisen poikkeuksen, kun hän suhteuttaa *Rannalla* -teoksen emotionaalista maisemaa omiin ”ihmissuhdeonnettomuuksiinsa” (Suoranta, HP, 138).

Kaunokirjallisuus heijastaa ja kommentoi ympäröivää maailmaa. Fiktio voi kommentoida todellisuutta monin tavoin, kyseenalaistaa vallitsevia rakenteita, toimijuuksia ja uskomuksia ja tarjoa erilaisia, yllättäviäkin näkökulmia. Fiktiiviset aineistotkaan eivät ole kuitenkaan kulttuurista irrallaan, vaan ne tulkitsevat omalla tavallaan kulttuuristen käytäntöjen mahdollisuuksia ja rajoituksia (Suoninen, HP, 235). Näin ollen lukija voi vastustaa kirjailijan tulkintoja ja alkaa epäillä, sillä lukijalla on oikeus myös kielteiseen luku-kokemukseen. Epämukavuutta voi aiheuttaa vaikkapa kirjailijan tapa kohdella ja kuvata naishenkilöitä tai se, miten vaihtoehtottomasti ihmisten seksuaalisuus tulee kuvatuksi. Tällaiset kriittiset havainnot ja niistä ääneen puhuminen ovat erityisen tärkeitä silloin, kun romaania käytetään opetuslanteissa (Karttunen, HP, 161).

Loputtoman monikerrokselliset tulkinnat

Romaani koettelee lukijansa tulkinnallisia taitoja monikerroksellisuudellaan, mutta fiktiivistä tekstiä lukiessa tekstin ristiriitaisuus ja hetkellisyys ovat jollakin tavalla ymmärrettäviä, eikä meidän tarvitse lähteä jäljittämään ihmisten ja heidän lausumiensa pysyvyyt-

tä ja johdonmukaisuutta (Hyväri-nen, HP, 21–23). Fiktio kiinnostus epäselviä ja monimutkaisia henkilöitä kohtaan tuo eteemme mysteerin, joka toinen ihmisen aina jossain määrin on. Toisen ihmisen kokemusmaailma on verrattavissa aukkoiseen tekstiin ja kohtaamisissa meille kerrotaan vain osa kokonaisuudesta, tai vain osan siitä osaamme ottaa vastaan (Aaltonen, HP, 230). Tämä on myös osa sitä tulkinnallista työtä, jota esimerkiksi lääkäri, sosiaalityöntekijä, opettaja – ja tutkija tekevät työssään. Vuorovaikutus ja vastavuoroiset ihmis-suhteet edellyttävät toisen mielen ymmärtämistä (M&R, 68). Kumminkin arvioitavat kirjat ovat erityisen hyödyllisiä niille, joiden työssä tarvitaan ihmismielen tulkintaa.

Mielen ymmärtämisen kannalta romaania pidetään ainutlaatuisena, koska lukiessaan lukija katsoo maailmaa ainoastaan sanojen kautta ja kokee asioita toisen kokemuksen kautta. Lukija saa otteen hetkistä, jotka arkitodellisuudessa vilahtavat ohi ilman, että niihin kiinnitetään huomiota (M&R, 155.) Tässä on ilman muuta yksi romaanin salaisuus. Tieto, käsitteellisyys ja kriittisyys ovat teollisuuden tutkimuksen perusasioita, mutta *Hajoava perhe* ja *Mieli ja romaani* osoittavat, että tutkijan omat kokemukset, tunteet, sitoutuminen ja intohimo voivat tehdä tutkimuksesta ja sen opettamisesta vielä suurempaa. Tiede taitaa loppua ennen kirjallisuutta.

Lähteet

- Fludernik, Monika (2003) Natural narratology and cognitive parameters. Teoksessa David Herman (toim.) *Narrative theory and the cognitive science*. Stanford: CSLI Publications, 243–270.
- Goodman, Nelson 1978. *Ways of worldmaking*. Indianapolis: Hackett.
- Palmer, Alan (2004) *Fictional minds*. University of Nebraska Press.
- Palmer, Alan (2010) *Social Minds in the novel*. The Ohio State University Press.
- Salo, Ulla-Maija (2015) Simsalabim, sisälönanalyysi ja koodaamisen haasteet.

Teoksessa Sanna Aaltonen ja Riitta Högbäck (toim.) *Umpikujasta oivalukseen. Refleksiivisyys empirisessä tut-*

kimuksessa. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisu 164 ja Tampere University Press, 166–190.

ULLA-MAIJA SALO

Kirjoittaja on dosentti ja yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa